

תאריך עדכון: 17.04.2023

שם המחלקה: המחלקה לתלמוד ותורה שבעל-פה
שם ומספר הקורס: המנהג כמפגש שבין החיים להלכה: אשכנז
בימי הביניים
09-1698-01

שם הקורס באנגלית:

Custom ("Minhag") as the Meeting between Life and Law: The Case of
Medieval Ashkenaz

שם המרצה: ד"ר יהודא גלינסקי

סוג הקורס: הרצאה (זום)

היקף שעות: 1 ש"ש

א סמסטר:

שנת לימודים: תשפ"ד

אתר הקורס באינטרנט: lemida.biu.ac.il

א. מטרת הקורס ותוצרי למידה:

מטרת הקורס:

להקנות ידיעות ודרכי חשיבה בכל הקשור לחקר המנהג. הנושאים שיועלו הם: היחס בין הלכה ומנהג, ומנהג כביטוי לדתיות עממית ומה שמשמע מכך (השפעת הסביבה הלא-יהודית, האקלים וכו') ועוד

תוצרי למידה:

הבנה עמוקה של מקורות ראשוניים ודרכי מחקר עדכניים הקשורים למקורות אלו.

ב. תוכן הקורס:

רציונל, נושאים:

בקורס זה נעסוק במעמדו המיוחד של המנהג בדת היהודית. מצד אחד מקומו בהירארכיה ההלכתית הוא נמוך ביותר – לאחר מצווה של תורה ושל חכמי התלמוד, "דרבנן". מצד שני הוא מרכזי ביותר בהוויה הדתית של היהודי. נתמקד במנהג האשכנזי וכן בספרות המנהגים בימי הביניים. כדי להבין את המתח הזה בין מעמדו של המנהג לעומת השפעתו מספיק לזכור את מנהגי ראש השנה ואכילת הסימנים השונים, ומנהג "תשליך", את מנהג ה"כפרות" בערב יום כיפור. כמו כן יש להזכר במנהגי אבלות של ספירת העומר, המנהגים סביב חג השבועות כמו קישוט בית הכנסת, לימוד כל הלילה, ואכילת מאכלי חלב.

השיעור יהיה מורכב מעיון במקורות הראשוניים (תלמוד, ספרות של הראשונים והאחרונים) ובדרך שבה החוקרים המודרניים הבינו ופירשו מקורות אלו.

תכנית הוראה מפורטת לכל השיעורים:

שיעור 1 מה זה מנהג? לבירור סוגי המנהג השונים

חומר קריאה:

א. מ' אלון, המשפט העברי, ירושלים תשמ"א, עמ' 726-734

שיעור 2-3 לבירור הסוגים השונים של מנהג (א. מנהגי תפלה וברכות, ב. מנהגי פולקלור, ג. מנהגים של חומרא בהלכה, ד. מנהג כדרך להכריע ספק בהלכה) ועיון במקורות התלמודיים

העיקריים

חומר קריאה:

א. מבוא לספר המנהיג, מהדורת יצחק רפאל, ירושלים תשל"ח, עמ' 40-43

ב. מפתח מתוך המבוא לספר המנהיג, עמ' 43-66.

ג. י"מ תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון, ירושלים תשנ"ט, עמ' 39-42

*י"ז כהנא, "היחס בין ההלכה והמנהג"

<http://www.daat.ac.il/daat/toshba/hayahas-2.htm>

שיעור 4-5 מקור סמכותו של המנהג ומקומו בהירארכיה ההלכתית

חומר קריאה:

א. מ' אלון, המשפט העברי, עמ' 719-725 ועמ' 734-739

ב. מ' עמאר, "המנהג ומקומו בספרות ההלכה" בתוך ר' בן-שמחון, יהדות מרוקו - הווי ומסורת במחזור החיים, לוד תשנ"ד, עמ' ט-יב.

ג. הרב א' בקשי-דורון, "המנהג כבסיס לכל תקנה והלכה", תורה שבעל-פה מא (תש"ס), עמ' כד-לב

ד. *דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, ירושלים תשמ"ח, כרך א, עמ' כ-ל; מנהגי ישראל, ירושלים תשנ"א, כרך ב, עמ' א-טז, מז-סז

שיעור 6 מקומו המרכזי של המנהג בחיי הדת היהודים באשכנז הקדומה ומנהג אמירת הפיוטים

והבעייתיות ההלכתית שלהם

עיון בספר מעשה הגאונים (מעשה המכירי)

חומר קריאה:

א. י' תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 16-27 ועמ' 85-103

על הפיוטים בתרבות האשכנזית-צרפתית

ב. א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 91-92, וכן 534-538

ג. י"מ תא-שמע מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 74-75, 90

Ruth Langer, *To Worship God Properly: Tensions between Liturgical Custom and Halakhah in Judaism*, Cincinnati 1998, pp. 110-187, especially pp. 130-147

א"א אורבך, ספר ערוגת הבשם ירושלים תשכ"ג, כרך ד (מבוא), עמ' 3-111, במיוחד עמ' 6, ובהערותיו שם.

שיעור 7 מקומו המרכזי של המנהג בחיי הדת היהודים באשכנז המאוחרת והכרת ספרי המנהגים (מנהגי אברהם קלוזנר, מנהגי מהרי"ל, ספר מנהגים לרבינו אייזיק טירנא).

ספר מהרי"ל, מנהגים של רבינו יעקב מולין, מהדורת שלמה י. שפיצר, ירושלים, מכון ירושלים, תשנ"א

חומר קריאה:

א. ישראל מ' פלס, מבוא והוספות לספרי מהרי"ל, ירושלים תשע"ו
ב. ידידיה דינרי, "המנהג וההלכה בתשובותיהם של חכמי אשכנז במאה הטי"ו", בתוך ספר זכרון לבנימין דה-פריס, (תשכ"ט), עמ' 168-198.

שיעור 8-9 מנהגים שהם מנהגי עם (מנהגים הקשורים ללידה ולליל הושענא רבה).

חומר קריאה:

אלישבע באומגרטן, "טקסי לידה נוספים" בתוך אמהות וילדים: חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים תשס"ה, עמ' 142-177.
ד' שפרבר, "בדיקת הצל לאור הירח בליל הושענא רבה" בתוך מנהגי ישראל כרך ו ירושלים תשנ"ח, עמ' קעג-קפב

שיעור 10-11 על השפעת הסביבה הגיאוגרפית והסביבה הלא-יהודית על עיצוב המנהג (מנהגי ספירת העומר ומסעי הצלב).

חומר קריאה:

ד' שפרבר, "מנהגי אבילות בתקופת ספירת העומר", בתוך מנהגי ישראל, ירושלים תשמ"ט, כרך א', עמ' קא-קיא.
שמחה עמנואל, "מנהגי אבילות בימי ספירת העומר", נטועים כ (תשע"ו), עמ' 101-141.
ד' שפרבר, "הגורם הגיאוגרפי בעיצובם של מנהגים ובהתפצלותם" בתוך מנהגי ישראל, ירושלים תשנ"ד, כרך ג', עמ' סה-קלב

שיעור 12 מנהגי ריינוס לעומת מנהגי אוסטרייך מבוא והדגמה (מנהג "מתנת יד" ואמירת "יזכור" בג' רגלים).

חומר קריאה:

יצחק זימר, עולם כמנהגו נוהג, ירושלים תשנ"ו, עמ' 219-217, 296-298.
שלמה שפיצר, "מנהג בני אוסטרייך, מקורו והתפתחותו במשך ימי הביניים", סיני, פז, א-ב (תש"ס), עמ' נה-סד
יצחק זימר, "מנהג 'מתנת יד' ברגלים", ירושתנו ג (תשס"ט), עמ' קמה-קנה.
יצחק זימר "מנהג 'מתנת יד' ו'הזכרת נשמות'", בתוך: לא יסור שבט מיהודה; הנהגה, רבנות וקהילה בתולדות ישראל: מחקרים מוגשים לפרופסור שמעון שוורצפוקס, ירושלים, מוסד ביאליק, תשע"א, עמ' 71-88

שיעור 13 על השפעת הקבלה על המנהג בכלל ועל הסידור בפרט (מבוא : על הקבלה והשפעתה,

מנהגי קבלת שבת)

חומר קריאה:

מ' חלמיש, "מקומו של הקבלה במנהג" בתוך בתוך מנהגי ישראל, ירושלים תשנ"ד, כרך ג', עמ' קעג-רכה.

י"י כהן, "סדר קבלת שבת ופזמון "לכה דודי" במנהגי ישראל" בתוך ספר אדם-נח; דברי תורה, הגות, מחקר והערכה, זכרון לר' אדם-נח ד"ר בראון, עורכים: חיים ליפשיץ, שאר-ישוב כהן, צבי קפלן, ירושלים תש"ל, עמ' 321-357

ג. דרישות קדם:

רקע לימודי מסויים.

ד. חובות / דרישות / מטלות:

חובת נוכחות, מטלות וכו'

ה. מרכיבי הציון הסופי:

מבחן או עבודה בסוף הסמסטר

ו. ביבליוגרפיה:

יצחק זימר, עולם כמנהגו נוהג, ירושלים תשנ"ו
י"מ תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון, ירושלים תשנ"ט
י' גרטנר, גלגולי מנהג בעולם ההלכה (ירושלים תשנ"ה)
ד' שפרבר מנהגי ישראל (כרכים א-ח)